ego

ego

Maandblad van en voor jongeren, uitgegeven door het
HUMANISTISCH THUISFRONT,
1e jaargang no. 6 — oktober '62

Redactie-secretaris:
G. Das.
Lothariuslaan 70, Bussum

Redactie:
Jan Brouwer,
Kitty van der Hage-Rens,
Jan Dassen,
Rudi Jans,
Rob van Kamp.

Abonnementsprijs *f* 4,— per jaar
voor niet-militairen
beneden 25 jaar;
f 6,— per jaar
voor boven-25-jarigen.

Losse nummers 50 cent

Militairen ontvangen het blad
op aanvraag zonder betaling.

Administratie-adres
voor betalende abonnees en
advertenties:
Uitgeverij Buytenveldert,
Wildernislaan 35, Apeldoorn.
Postgiro 1024035.

Bank: Amsterdamse Bank,
bijkantoor Apeldoorn.

Administratie-adres
voor militaire abonnementen:
Humanistisch Thuisfront,
Lothariuslaan 70, Bussum.

Bij de voorplaat:

Drie nationale figuren sieren deze maand onze voorpagina: Ollie B. Bommel, Tom Poes en hun geestelijke vader Marten Toonder. Zij kregen deze prominente plaats in ons blad, omdat Henk J. Meyer in dit nummer vier pagina's wijdt aan het verleden en het heden van de strip.

Te gewoon is gevaarlijk

Telstar is alweer een gewoon begrip geworden voor miljoenen televisiekijkers over de gehele wereld. Met een merkwaardige vanzelfsprekendheid heeft het publiek geaccepteerd, dat werelddelen via de ruimte dichter bij elkaar worden gebracht. De zuchten van verwondering van tientallen jaren terug bij de eerste geluiden uit zelf geknutselde radiotoestelletjes bestaan in deze tijd niet meer.

Alles kan: een schot op de maan, Venus fotografen, in 1½ uur om de aarde cirkelen. Verwondering schijnt alleen nog mogelijk te zijn, wanneer iets niet kan: geen voetbalwedstrijd op de beeldbuis, wanneer de KNVB bezwaren heeft of: geen bemande ruimtevaart, wanneer er een wolkje boven Cape Canaveral hangt. En de meerderheid van het televisie-publiek zal diep teleurgesteld zijn, wanneer er in 1964 niet zoveel Telstars in de ruimte zijn gestationeerd, dat de Olympische Spelen in Tokio rechtstreeks naar Europa en Amerika kunnen worden uitgezonden.

Alles kan. Er schuilt een gevaar in die denkwereld. Er is geen reden meer om zuinig te zijn op de mogelijkheden. Er is geen stimulans om de kansen zo goed mogelijk te benutten. Er is geen dwingend argument meer om zorgvuldigheid te betrachten bij het gebruik van de wonderbaarlijke middelen. Naar de televisie gezien: de zendtijd vullen kan belangrijker worden dan de zendtijd verantwoord gebruiken. En naar het kijkend publiek gezien: het zich niet meer kunnen verwonderen over de wereld, die zo maar in de huiskamer komt leidt gemakkelijk tot een vervlakking van smaak en een vermindering van kritisch vermogen.

De radio is in de loop der jaren voor velen niet meer dan achtergrondmuziek geworden. Het toneel, de goede muziek, die via de luidspreker het bezit van velen hadden kunnen worden, zijn voor een groot deel van de luisteraars lastige dingen geworden, die dat zachte muziekje op de achtergrond verstoren.

Er komt dit seizoen weer meer zendtijd voor de Nederlandse televisie. Het tweede programma staat op het punt geboren te worden. Nog steeds is er discussie, wie dat tweede programma zal gaan verzorgen. Het is verontrustend, dat het hoofdmotief van de discussie schijnt te zijn: wie gaat dat tweede programma gebruiken? en niet: waarvoor gaan we dat tweede programma gebruiken?

Het wonder van de televisie is al zo gewoon geworden, dat er geen plaats meer schijnt te zijn voor bezinning op de mogelijkheden, die de techniek ons heeft gegeven. De mogelijkheid om de kijker het sterke gevoel te geven buurman te zijn van mensen aan het andere einde van de wereld. De kans om bij voorbeeld voor de Europeaan de Aziaat, de Amerikaan tot iets anders en iets meer te maken dan een vreemde. De gelegenheid om grenzen te doen vervagen. En vooral: de mogelijkheid om iedereen te betrekken in het dagelijks wereldgebeuren.

Meer dan krant en radio heeft de televisie die kansen. Ze zullen slechts benut kunnen worden, wanneer het kijkend publiek zich weer leert verwonderen over het onmogelijke, dat toch mogelijk is gebleken en daarna de behoefte voelt mee te denken over een verdere uitbuiting van de geboden kansen.

In volgende nummers hopen we geregeld een bijdrage te kunnen leveren aan dit denkproces. Juist in dit jongerenblad, omdat wij opgegroeid zijn in een wereld van satellieten, ruimtevaart en Telstars. Het zou spijtig zijn, als we de kansen ongebruikt lieten liggen, omdat we ze te gewoon vinden.

Wordt Henk Nijdam 'wielervorst'?

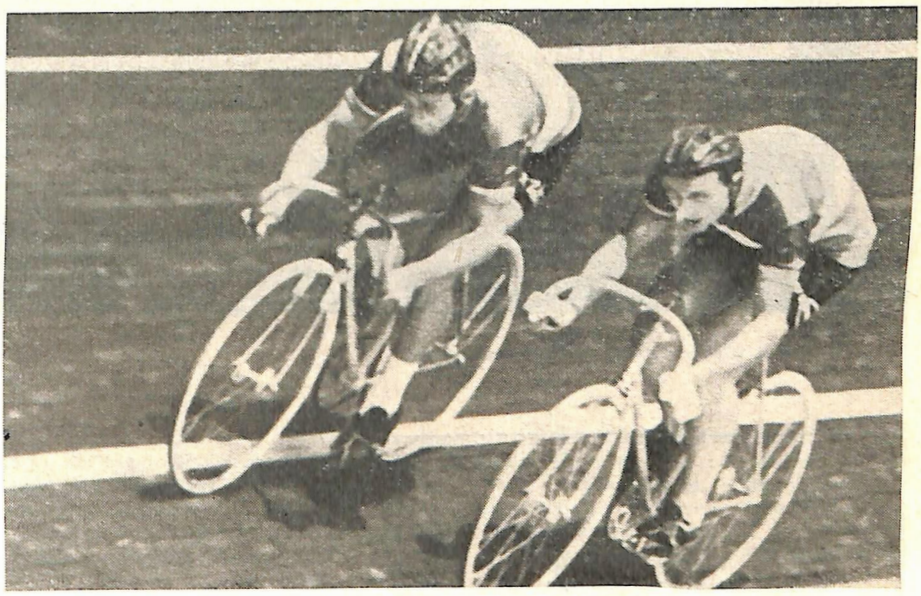

Toen enige weken terug onze wereldkampioen achtervolging Henk Nijdam op de Keulse winterbaan debuteerde en daarbij in een afvalrace — onderdeel van een omnium — niemand minder dan de specialisten Rudi Altig en Rik van Steenbergen versloeg, stootte Piet Liebregts, de verzorger van de Nederlandse renners bij vele grote wedstrijden in binnen- en buitenland, mij aan.

'Let op,' zei Piet. 'Dit is mooi. Ik loop lang genoeg in dit vak mee om te weten, hoe de heren hierop zullen reageren. Ik verzeker je, dat deze nederlaag hen helemaal niet lekker zit.' En Piet legde uit.

Henk Nijdam is nog maar enkele maanden professional. Bovendien is hij op de winterbanen, o.m. het domein van de zesdaagsen, een groentje. Op die winterbanen wordt de scepter gezwaaid door enkele ongekroonde wielervorsten, die een dergelijke brutale inmenging van een nieuweling niet zullen dulden.

'In de eerste de beste zesdaagse of koppelkoers waarin zij Henk Nijdam tegen het lijf zullen lopen, zullen zij met elkaar proberen om Henk op acht of tien of twaalf ronden achterstand te zetten,' zei Piet. 'Dat kan wat worden.'

De wedstrijden op de winterbanen — en dan de zesdaagsen in het bijzonder — zijn hier treffend mee gekarakteriseerd. Dat de zesdaagse wielerwedstrijden louter hokus-pokus zouden zijn en niets met sport te maken hebben, is een misvatting. Zij vormen wel een wonderlijk mengsel van sport en commerce, waarin het geld en de eerzucht beurtelings boven drijven.

Zoals gezegd, op de winterbanen delen enkele heerschappen de lakens uit. Zij stellen de wetten. Zij maken uit wanneer er werkelijk gekoerst moet worden en wanneer niet. En de grote meerderheid van het 'veld' heeft zich daarin maar te schikken. Wie meent deze wetten te kunnen breken, moet daarvan de consequenties onder het oog zien Deze zijn vaak niet mals.

Daarom moet men ook heel goed kunnen fietsen, moet men als renner werkelijk 'een grote' zijn, om tot het kleine, selecte groepje van dictators te kunnen behoren. De enige manier immers om zelf een vinger in de pap te krijgen, is om hun wetten te tarten en dan maar in goed vertrouwen op eigen kracht de storm het hoofd te bieden.

Lukt dat, dan kunnen de heren weinig anders doen dan een compromis sluiten met de rebel. Op dat moment heeft de nieuweling zijn kostje gekocht. Hij wordt in het gezelschapje van wielervorsten opgenomen en maakt de dienst mee uit.

De vraag of Henk Nijdam het in het komende seizoen zo ver zal brengen, maakt de aanstaande strijd op de winterbaan voor de Nederlandse wielersportliefhebbers bijzonder interessant.

In vroegere jaren beschikte Nederland — hoewel zelf geen winterbaan rijk — over mannen bij de vleet, die in deze speciale tak van de wielersport de lakens uitdeelden: Pijnenburg, de Van Kempens, Wals, Slaats, Pellenaars, Schulte, Boeyen, Peters ... Tegenwoordig is Peter Post onze enige — hoewel zeer krachtige — vlaggedrager in dit werk.

De opkomst van Henk Nijdam naast Peter Post op de winterbanen zou derhalve voor Nederland bijzonder verheugend zijn, vooral ook omdat het nu dan toch eindelijk ernst lijkt te zullen worden met de bouw van een winterbaan in Nederland. De gemeente Rotterdam heeft daarover onlangs zeer positieve geluiden laten horen.

Daar komt dan nog bij, dat de specialisten van de winterbaan nu dan ook de officiële erkenning hebben gekregen, waarop zij zovele jaren tevergeefs hebben gewacht. Voor het eerst zal de UCI namelijk dit jaar officiële kampioenschappen van Europa op verschillende winterbanen laten verrijden.

Dit laatste lijkt ons van bijzonder groot belang. Want ook al zal de strijd op de winterbanen ook daardoor niet van alle commerciële smetten kunnen worden ontdaan, het is toch wel vrij zeker, dat het sportieve element er een aanzienlijke versteviging door ondervindt, zodat men de toekomst van de winterbanen — onmisbaar onderdeel van de wielersport — met iets meer optimisme tegemoet mag zien.

GER SCHUURMAN

Striptekenaar R. Klokkers schrijft een beeldenverhaal.

Het is natuurlijk allemaal begonnen in de grotten van Alta-Mira. De primitieve afbeeldingen van de jagers en hun wild, met eindeloos geduld gebeiteld in de harde rotswand en voorzien van kleuren die wij niet meer kennen, zijn de eerste pogingen geweest om (naast beeldmagie) door middel van beelden boodschappen over te brengen. Duizenden jaren later perfectioneerden de Egyptenaren dit tot hun hiërogliefenschrift. Daarna verloor het schrift zijn beeldend karakter. Toen we eenmaal konden schrijven, bléef de tekening haar aantrekkingskracht behouden en omstreeks het jaar 1000 begon men opnieuw verhalen in beelden te vertellen. Nu niet meer bij gebrek aan het geschreven woord maar als primitieve uiting van kunstnijverheid. Het wandtapijt van Bayeux — in fasen voorstellende de veroveringstocht van Willem de Veroveraar naar Engeland — is een directe voorloper van een aantal beeldende kunsten, die duizend jaar later de massacommunicatiemedia zouden veroveren: film, televisie en . . . de strip.

Van grottekening tot tekenfabriek

Ondanks deze indrukwekkende voorgeschiedenis duurde het toch nog tot het midden van de vorige eeuw voor het stripverhaal zijn eigen vorm als beeldende kunst (met een kleine k) kreeg. Het was de Zwitser Töpfer met 'Meneer Prikkebeen', maar vooral de Duitse tekenaar Wilhelm Busch met 'Max und Moritz' die de stoot gaven tot de grote ontwikkeling van de moderne strip. 'Max und Moritz' is momenteel de oudste nog bestaande strip, want het idee belandde in de Verenigde Staten bij tekenaar Rudolph Dirks, die in 1897 begon met zijn strip de 'Katzenjammer Kids' — een beeldverhaal dat het tot op de dag van vandaag heeft uitgehouden.

Aanvankelijk sprak men reeds van strips ('comics') als er één plaatje was. Op die ene tekening poogde de tekenaar dan vaak een heel gebeuren uit te beelden. Later ontwikkelde de strip zich tot een verhaal van vele plaatjes: het onderscheid tussen 'comics' en 'cartoons' was geboren.

De strip veroverde de Amerikaanse krantenwereld en heeft steeds meer plaats opgeëist. Momenteel verschijnen grote dagbladen ('New York Herald Tribune' b.v.) met een hele pagina gewijd aan strips. Men begon zich toe te leggen op de techniek van het striptekenen en -schrijven.

We kunnen nu een drietal striptekenvormen onderscheiden: Als eerste is daar de strip zonder woorden, te vergelijken met de stomme film van voor 1927.

De humor werd uitgedrukt in de situatie (tekening) en de mimiek van de stripfiguren. De tweede vorm was die van de ingetekende tekst. 'Kletslussen', ook wel 'Balloons' genoemd, bevatten de gesproken tekst, terwijl de verklarende en begeleidende teksten in kleine hokjes onderin de tekeningen staan. De derde vorm is een volledige scheiding van tekening en tekst. Het is de minst beeldende van de stripvormen, hetgeen duidelijk blijkt uit het feit, dat men vaak het verhaal wél uit de tekst alleen en niet uit de tekeningen alleen kan volgen. De beste strips zijn dan ook een vloeiende synthese tussen tekst en beld, zoals het tweede voorbeeld dat suggereert.

Het hoeft ons niet te verwonderen, dat praktisch tegelijkertijd met de opkomst van de strip ook de film werd uitgevonden en ontwikkeld. In de laatste jaren van de vorige eeuw verbaasden filmpioniers als de gebroeders Lumière de wereld met de 'levende beelden'. Maar als we een filmrol op de hand bekijken, is dit eigenlijk niets anders dan een vloeiend 'getekende' (i.c. gefotografeerde) strip. En hoe meer de film aan zijn ontwikkeling werkte, hoe meer de strip daarvan profiteerde.

Aanvankelijk waren er slechts totaalopnamen ('Medium Shots' in filmtaal), met enkele 'Long Shots' (van grote afstand). Samen met de opkomst der grote mimische filmclowns zoals Chaplin ontstonden aangepaste technieken, zoals de 'Close-up'. Ook in de strip was de close-up voordien onbekend, maar de striptekenaars maakten dankbaar gebruik van de vindingen van hun filmcollega's en verlevendigden op die manier hun pennevruchten.

Omgekeerd begrepen de cineasten ook de betekenis van de strip voor de film. Enerzijds maakten zij er dankbaar gebruik van bij het opstellen van een draaiboek. Dan werden de afzonderlijke opnamen (Close-up, Medium- of Longshot) in tekeningen naast de beschrijvende tekst weergegeven. Anderzijds zagen zij in de strip (met zijn enorme aantrekkingskracht voor kinderen) een nieuwe mogelijkheid voor de filmindustrie: de basis voor Walt Disney's studio's was gelegd. De tekenfilm was geboren.

Toch vertonen film en strip onderling grote verschillen. Maar deze verschillen zijn weinig essentieel en zelfs strips onder elkaar verschillen in dit opzicht: een film (evenals sommige strips) wordt gemaakt om ineens en ononderbroken te worden gezien. Dit vereist een heel andere (dramaturgische) techniek dan de dagbladstrip, die er op gericht is de lezer (en vooral kijker) elke dag

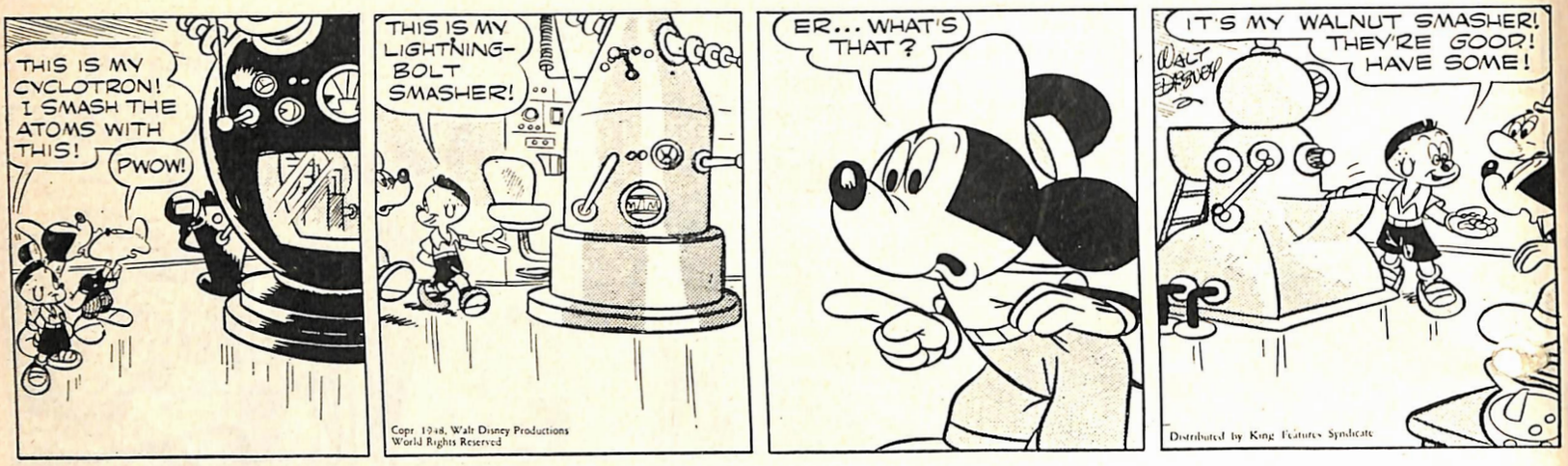

DIE ARME AFGETOBDE TEKENAAR

een kleine dosis van het verhaal en de spanning te geven.

De film werkt toe naar een climax. De dagbladstrip moet die spanning en die climax verdelen over alle afzonderlijke afleveringen, elke dag een kleine dosis spanning.

Het verschijnen van Nederlands grootste stripheld, Dick Bos, veroorzaakte een storm van protest. Men vreesde voor de vermeende slechte invloed van deze breedgeschouderde, houterige held met de stalen kaken en de onbegrensde kennis van jioe-jitsoe. Het is — naar we mogen aannemen — allemaal nog al meegevallen, maar vele kachels hebben fel gebrand van de in beslag genomen 'gruwelboekjes'. Onnodige consternatie, die zich zelf onnodig heeft gemaakt. 'The strip', om het eens op z'n Amerikaans te zeggen, 'is here to stay.'

Wel terecht was de actie van de Amerikaanse dr. Fredric Wertham, die (o.a. met zijn boek 'The seduction of the Innocent') de strijd aanbond met de zgn. 'horror-comies'. Deze vorm van sado-pornografie hebben wij in Nederland nauwelijks gekend, en het is dan ook moeilijk voor te stellen welke afzichtelijke gruwelverhalen bij de Amerikaanse jongeren werden geïntroduceerd.

Strips zijn in het Amerikaanse cultuurpatroon geïntegreerd en de strijd tegen de 'gruwelstrips' was voor de Verenigde Staten dan ook veel belangrijker dan (b.v.) voor Europa. Niet alleen leverden strips parodieën op het dagelijkse leven, er waren zelfs weer strips, die parodieën leverden op ándere strips (het tijdschrift 'Mad' bij voorbeeld).

Daarnaast ontstond een heel andere soort 'comic', nl. de zogenaamde educatieve strip. Alles wat maar enigszins kon worden gedramatiseerd en qua onderwerp viel in de educatieve sector werd in beeld gebracht: Shakespeares 'Hamlet' en 'Macbeth', de uitvinding van de telefoon, de Amerikaanse burgeroorlog het leven van bekende personen en wat al niet.

Langzamerhand werden de Dracula's van het toneel verdrongen en kreeg de strip een gladder uiterlijk. Niet altijd even gunstig en slechts enkele striptekenaars met een zeer eigen stijl konden zich onttrekken aan de vervlakking van de strip. Het gros van de Amerikaanse strips van heden, (d.w.z. de strips in tijdschriftvorm — de dagbladstrips handhaafden hun eigen karakter) of ze nu over detectives, cowboys of ruimtevaarders gaan, tonen gladgeschoren doorsneehelden, die weinig meer aan de fantasie overlaten.

Als we de dagelijkse strip(s) in onze kranten bekijken, een korte vlucht uit de schokkende realiteit van de voorpagina, bedenken we ons zelden dat er achter deze tekeningen een enorm (verkoop)apparaat staat, dat zorgt dat er elke dag weer miljoenen mensen hun dagelijkse snufje ontspanning kunnen nemen. De grootste syndicaten zijn de Amerikaanse (King's features, Chicago Trib), maar ook Europa (Kopenhagens PIB, Amsterdams Swan Features) heeft zijn verzamelbedrijven, die ervoor zorgen dat de dagbladen continu van getekende vervolgverhalen worden voorzien.

Een van de grootste syndicaten van Europa is Marten Toonders bedrijf, dat naast de (in vele talen vertaalde) Tom Poes tientallen andere strips van (iets) mindere faam brengt. Toonders stripfabriek (met Panda, Olle Kapoen, Fiedel Flier, Kappies, Hollewijn en vele andere) verkoopt naar alle delen van de wereld. En als we zo even een blik werpen in Toonders ateliers, dan zien we dat striptekenen en -schrijven een uitermate serieuze zaak is. En we zouden bijna medelijden krijgen met die arme, afgetobde tekenaar of tekstschrijver die stéeds maar weer iets nieuws moet verzinnen.

HENK J. MEIER

Striptekenaar Al Capp aan het werk

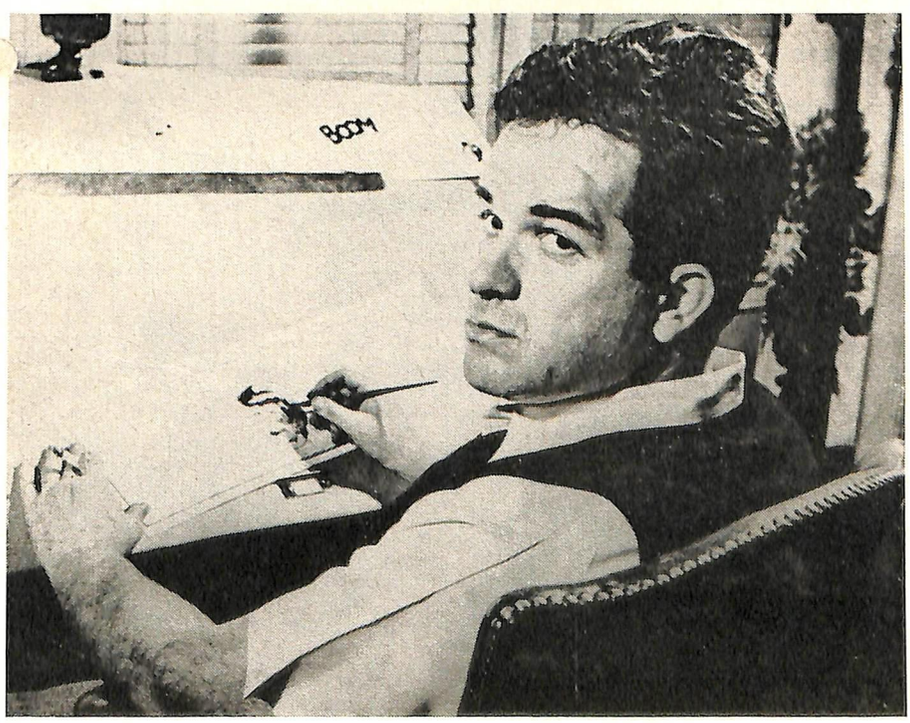

J. B. Charles heeft er geen vrede mee

Haast onbegrijpelijk is het voor een steeds kleiner wordend aantal Nederlanders, dat vandaag, tweeëntwintig jaar na het begin van de oorlog, het overgrote deel van ons volk die oorlog alleen 'van horenzeggen' heeft. En toch is dat de situatie op het ogenblik.

Van een nu snel slinkende minderheid kunnen de jongeren nog 'uit de eerste hand' vernemen wat het was bij een totale oorlog betrokken te zijn. Het gemis aan eigen ervaring echter zal wat zij er van horen of lezen altijd met een romantisch waas overtrokken doen blijven. De oorlog zal voor de jongeren altijd historie zijn en geen auteur zal het in zijn hoofd halen van zijn lezers meer te vragen dan een zich **passief** inleven in de gebeurtenissen.

Heel anders ligt dat met de boeken van J. B. CHARLES. Deze vragen van de lezer dat hij zich juist **actief** met het verleden bezighoudt, ja, dat hij samen met de schrijver aan het front blijft staan.

Voor Charles namelijk is de oorlog nog lang niet afgelopen. Nog steeds blijft verzet geboden. De schrijver heeft er, na bijna twintig jaar vrede, (nog) geen vrede mee. Niet dat hij voor alles onverzoenlijk is — dat niet. Maar hij is nog niet klaar.

De auteur, die een belangrijk en actief aandeel in het werk van de verzetsbeweging heeft gehad, geeft in zijn boeken blijk, van zijn houding en daden toen, nu een soort schuldgevoel te hebben overgehouden. Een onvrede, een kater na een, lijkt het wel, vergeefse strijd. Niets lijkt er bereikt te zijn. En inderdaad, van de illusies, die men tijdens de oorlogsjaren ten aanzien van wat de vrede brengen zou koesterde, is nauwelijks iets terecht gekomen.

Zijn boeken — *'Volg het spoor terug'* (1953) en het onlangs verschenen *'Van het kleine koude front'* — hebben dan ook een tweeledig doel. Niet te miskennen valt dat zij voor alles ten bate van de auteur zelf zijn geschreven, maar daarnaast willen zij ook een poging zijn medestanders te vinden voor de voortzetting van de strijd.

Medestanders te willen vinden onder het overgrote aantal Nederlanders dat de oorlog zelf niet heeft meegemaakt, lijkt een hopeloze zaak. Dit volksdeel immers zal hem slechts met moeite au sérieux willen nemen, omdat het de eigenlijke portee van zijn geschriften niet zal verstaan. De bovengesignaleerde minderheid is te moe en te teleurgesteld om nog acte de présence te geven. En zo blijft de schrijver aan zijn front in de kou staan.

Verklaring achteraf

Tot dat eerste doel (ten aanzien van zich zelf) willen wij ons beperken. Voortdurend krijgt men bij het lezen van zijn boeken de indruk dat Charles een verklaring zoekt voor zijn houding, dat hij, achteraf, die houding en zijn activiteiten in de oorlog een zinvolle inhoud wil geven. Hij is er op uit zich zelf te rechtvaardigen omdat hij, is men geneigd te veronderstellen, de ultieme verantwoordelijkheid voor zijn daden nog steeds niet wil aanvaarden. Deze poging van de schrijver geeft zijn werk een extra, een veel universeler waarde.

Dit zeer menselijke ondernemen te kunnen volgen in zijn boeken maakt ze voor jong en oud, oorlogsveteranen of niet, belangwekkend.

Het spoor terug volgend, naar de oorsprong van zijn probleem, stuit men op een eerste beslissing die zijn houding heeft bepaald. Die eerste beslissing was een kwestie van keuze. Hij heeft het verzet gekozen, maar, was die keus goed, achteraf?

Wat was de situatie in mei 1940? De Duitse legers hadden Nederland overweldigd, het eigen leger had moeten capituleren en de burgers namen de strijd over. Simpel en logisch.

Toch verklaart het voor J. B. Charles te weinig. Waaróm werd hij 'illegaal' waaróm zette hij zich in? Was hij een vurig nationalist — neen, zegt hij nu, ieder nationalisme is uit den boze. Was het zijn behoudzucht, zijn conservatisme? Ook dat blijkt het niet te zijn. Juist het conservatisme is zijn grootste vijand. Was het dan alleen een kwestie van een zich keren tegen agressie, van welke zijde die ook komen mag? Of was het iets dat aan die aggressie ten grondslag lag?

Zijn 'Volg het spoor terug', een boek vol verzet tegen de na-oorlogse situatie in Nederland, vol ook van zijn persoonlijke ervaringen in die jaren, besluit Charles met het stellen van dit keuzeprobleem. Hij concludeert dan 'dat wij geen partij kiezen mogen **tussen**, maar alleen kunnen kiezen **tegen**'.

Een lezer die mogelijk een oplossing voor leven en sterven in zijn boek zoekt voegt hij toe: 'Ik kan hem zeggen, dat hij zich óf weerloos kan laten verscheuren, óf met een wapen in de hand, maar dat geen enkele redelijkheid zijn keus kan aanwijzen. (. . .) Ik was een vredelievend mens, maar toen de oorlog kwam heb ik, terecht of ten onrechte, het geweld niet ontweken.'

Kernvraag

Terecht of ten onrechte? Dat is de kernvraag. Deed hij het terecht dan is hij een 'martelaar' geweest en dus te excuseren. Maar als hij nu eens ten onrechte het geweld heeft gezocht?

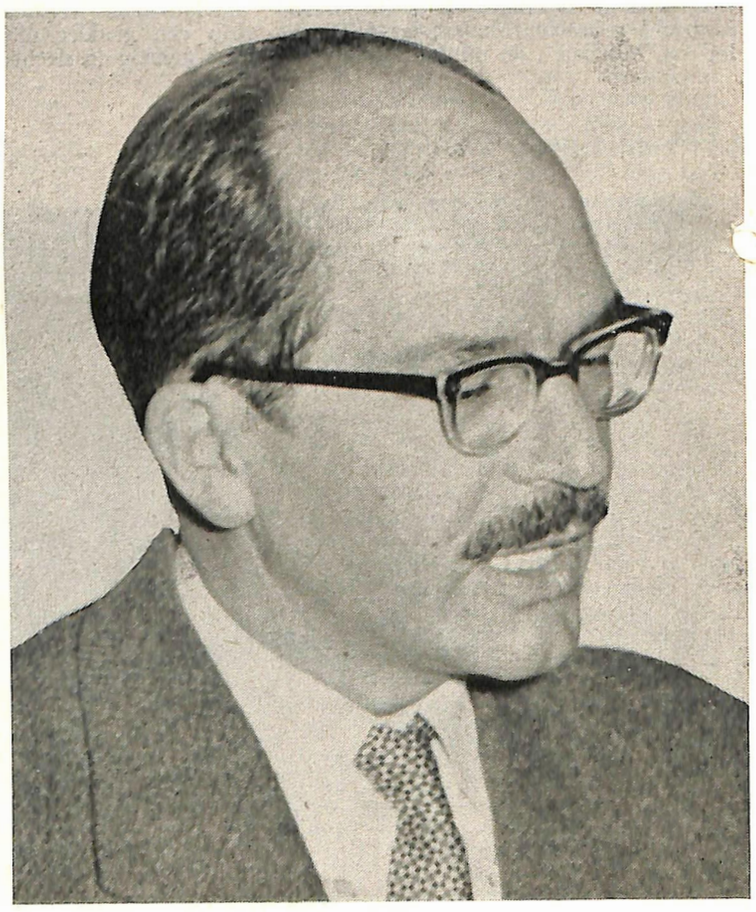

J. B. Charles

LATE LIEFDE

Moe als ik mij en oud
als ik mij voor mijn tijd voel worden,
is mijn gebeente koud
van ingevroren haat tegen de horde
die 'k nu al in geen weken heb beledigd,
omdat ik niet meer kan,
omdat ik niet meer wil,
omdat ik niet meer weet
of ik niet beter stil
wat er nog is aan ziel
laat weiden in de rust,
in wat mij hier nog lust
aan wat er rest aan geur
en licht en klank en kleur;
en stilte.

Zo staat het, als de hand die slaan moest strelen gaat;
daar gaat het heen, als het je tegenstaat
gelijk te hebben en daarbij te weten
dat elk gelijk alleen bedrog kan heten.
Doop elke overwinning maar verslagenheid.
Wanneer de mond die bijten wil gaat kussen,
dan is het laat, mijn hart, dan is het tijd,
zeg maar gedag en ga er maar van tussen.
Misschien was daar het wachten op. Misschien
dat God dit heeft bedoeld. Wij zullen zien.

J. B. Charles

(Uit: 'Waarheen daarheen', Daamen, Den Haag, 1954

In zijn 'Van het kleine koude font' komt hij tot de slotsom, dat het het fascisme is dat aan iedere agressiviteit ten grondslag ligt en dat het dus het fascisme is dat hem tot zijn keuze-tégen heeft gebracht. Maar wat is dat eigenlijk, dat fascisme? Het dient geanalyseerd en geformuleerd te worden. Want weet de schrijver eenmaal precies wat het is, dan weet hij tevens waartegen hij zich gekeerd heeft en deze wetenschap zal het hem mogelijk maken de verantwoordelijkheid voor zijn houding en daden te aanvaarden.
Evenals in zijn eerste boek — maar er zijn nu tien jaar verlopen!—legt hij de vinger op oude en nieuwe misstanden, oordeelt hij vlijmscherp en onmeedogend zijn tegenstanders, die hij overal om zich heen in binnen- en buitenland signaleert. Enkele namen? Franco, Colijn, Hirschfeld, Stuiveling, Badings, Mengelberg, Speidel, Heusinger, Eichmann, en nog veel meer prominenten, van wie hij het fascisme aan de kaak stelt. 'Tegenwoordig wordt maar al te weinig beseft wat het nazisme van nature was en is' lezen we op pag. 185.

Heel langzaam groeit de auteur naar een formulering van het fascisme toe. Op de pagina's 170 en 171 komt hij dan tot een omschrijving voor 'het fascisme van alle tijden dat ons voor ogen staat.'

De volgende kenmerken worden door hem onderkend: a. **de verheugenis in gewelddadige machtsuitoefening; b. ter bevestiging of verovering van een materiele positie boven anderen; c. welke anderen per definitie inferieur heten aan het soort of de familie van de 'superieure held.'**

En hij vervolgt: 'Dit fascisme kan gepraktizeerd worden zonder enige andere verklaring dan: 'ik ben nu eenmaal de sterkste,' of 'ik zal jou laten voelen hoe weinig je hebt in te brengen'. (...) Het lijkt nu dat er maar één keus is: die tégen het fascisme. (Maar) Zo eenvoudig is het helaas niet. De mens heeft een indrukwekkkend vermogen tot corruptie. Die vandaag strijdt tegen het onrecht, kan morgen verdrukker zijn.'
Goed, er zijn nuance-verschillen: 'er zijn prioriteiten, er is een begin en een einde.' Als men het spoor terug wil gaan, komt men op den duur bij een begin; als men onze ellende onderzoeken durft, komt men bij een *initiale gemeenheid* (cursivering van mij. v. N.). De initiale gemeenheid is de mens, die van zijn aggressie geniet en van zijn veroveringen leeft; die zijn veroverde voorsprongen wenst te behouden en, deze met lust 'verdedigend', het aangename met het nuttige verenigt. Dat is fascisme.

De verschillende soorten van heilpolitiek,' gaat hij verder, 'of zij op metafysische of op humanistische bases berustten, hebben dit gegeven tot dusver nog niet beter gemaakt. Want op het ogenblik, dat de goede impuls in onze wereld aankomt uit de ideeënwereld, of waar vandaan ook, corrumpeert zij.'

Tragiek

En dit is, wat Charles noemt, 'de tragische geconditioneerdheid van de mens'. Een tragiek, waartegen hij zich blijft verzetten, een tragiek, die hemzelf maakt en breekt.

Hij vervolgt: 'De beste voortbrengselen van zijn geest korrumperen (de mens) bijna op het ogenblik zelf, dat zij uiting vinden. (...) Met zijn allen, zijn zij, het christendom, het humanisme en het communisme, antwoorden op het fascisme, en het zijn treffende antwoorden. Zij kunnen echter op het ogenblik, dat de mens ze uitspreekt, bijna alleen nog vals klinken.
Wat kunnen wij tegen onze konditie beginnen? (...) Het enige wat wij kunnen is, trachten de goede impuls niet te doen verstommen (...) het antwoord telkens te hernieuwen.'

Inderdaad, er is geen antwoord dat van alle tijden is. Zo gemakkelijk is het niet.

Charles hoopt en denkt dat de kennis van het fascisme hem zal pardonneren. Maar ondanks al die duizenden woorden, die hij in beide boeken aan het fascisme heeft gewijd, weet hij het nóg niet.

Hij zal zo nog tientallen boeken kunnen schrijven. Op den duur zal hij wel merken, dat hij zich vergist. Zó raakt men zijn verantwoordelijkheid niet kwijt noch de verantwoordelijkheid voor zijn gedrag in de oorlogsjaren, noch die voor een heel leven.

Onwillekeurig moet men denken aan Unteroffizier Beckmann uit Borcherts 'Draussen vor der Tür'. Ook hem ging het er na de oorlog om zijn verantwoordelijkheid (voor het sneuvelen van twaalf soldaten) kwijt te raken: Aber nun ist der Krieg aus, nun will ich pennen, nun gebe ich Ihnen die Verantwortung zurück, Herr Oberst, ich will sie nicht mehr, ich gebe sie Ihnen zurück, Herr Oberst.' —

Als er van tragiek sprake is dan is dat dit, dat de mens zijn verantwoordelijkheid nimmer kwijt raakt. Voor gelovigen mag er dan de mogelijkheid van 'vergeving' zijn, mag de schuldenlast 'weggenomen' heten. Voor anderen staat er niets anders te doen dan te aanvaarden: zich zelf, zijn verleden, zijn situatie nu en de toekomst. Wat mij dan als een blijk van volwassenheid voorkomt. Dit te kunnen leren uit Charles' boeken maakt deze voor alle lezers meer dan de moeite waard.

JOHAN VAN NIEUWENHUIZEN

Ontmoetingen in Turkije

'You are from Holland'. Op deze verrassende manier aangesproken begon onze ontmoeting met Yalçin en Metin. Het was 's middags een uur of vier. Ze stonden in de buurt van Istanbul's bazaar wat naar de voorbijgangers te kijken, toen ze mij blijkbaar feilloos als Nederlander ontmaskerden. Bij een onvermijdelijk glaasje thee bleek al gauw dat ook zij tot het miljoenen leger der werklozen behoorden. Beiden spraken redelijk goed Engels.

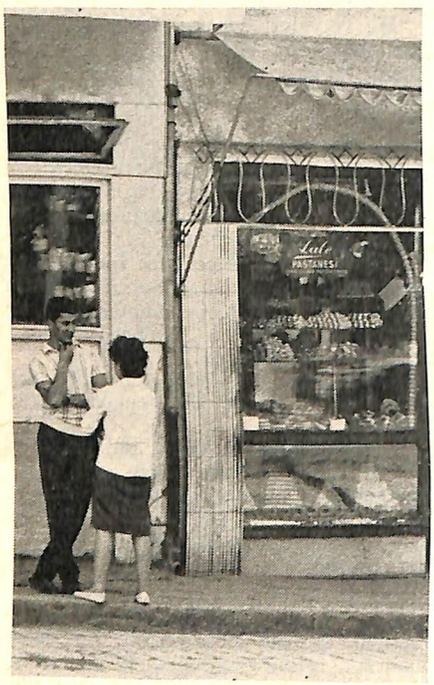

Straatbeeld in Instanboel

Metin, 23 jaar, praat veel en fel. Hij is een verbitterd man. Niets maar dan ook niets deugt er in Turkije en ook in de toekomst van zijn land heeft hij weinig vertrouwen meer. Sinds hij een paar maanden geleden met een zucht van verlichting het leger verliet, heeft hij nog geen werk kunnen vinden.

Door in dienst op een Amerikaanse NAVO-basis te hebben gewerkt, heeft hij Engels leren spreken (met een zwaar Amerikaans accent). Hij maakt, gelijk vele van zijn lotgenoten, gebruik van deze kennis om zoveel mogelijk buitenlanders aan te spreken. Een goed contact met een Amerikaan of West-Europeaan is namelijk een uitstekende manier gebleken, om een werkvergunning te krijgen.

Toen wij hem na enige weken weer ontmoetten, bleek hij de toekomst heel wat optimistischer in te zien. In dit geval de Duitse toekomst, want één van zijn pogingen had zowaar succes gehad. Het arbeids-contract was al getekend en over een paar weken zou hij naar de Bondsrepubliek afreizen, om nooit naar Turkije terug te keren. Hoewel de Turkse regering deze emigratie niet aanmoedigt werken er op het ogenblik toch al ongeveer 5000 Turkse arbeiders in West-Duitsland.

Yalçin (spreek uit jaltjin), 27 jaar, is veel rustiger van aard. Hij spreekt langzaam en kiest zijn woorden voorzichtig. Hoewel ook hij niet erg gelukkig is met de tegenwoordige situatie in Turkije, is hij gematigder en doordachter in zijn kritiek dan Metin.

'Ik zou ook wel naar het buitenland willen, maar dan alleen om over enkele jaren met meer kennis en ervaring hier terug te komen. Ik hoor hier, ik kan niet buiten Turkije,' zegt hij wat pathetisch. 'Rechten studeren aan een goede universiteit en daarna als politicus iets voor de sociale verheffing van mijn volk doen, dat is mijn ideaal.'

'Maar het is toch ook mogelijk hier in Istanbul rechten te studeren?'

'Ja dat wel, maar ik heb geen geld en het begrip werkstudent kennen we hier nog niet. Trouwens een rechtenstudie in het buitenland levert veel meer voordelen op. Het staat hier in veel hoger aanzien.'

We vragen hem waarom hij nu geen werk heeft.

'Ik heb van rijkswege een opleiding gehad tot cartograaf. Daarna was ik verplicht om vijf jaar voor de regering te werken. Ik werkte twee jaar in Izmir. Toen ontmoette ik een lief, welgesteld meisje. Ze wilde me op haar kosten in Istanbul rechten laten studeren. Dat was een fantastische kans natuurlijk. Maar na een half jaar, nadat zij haar studie had afgemaakt, was het plotseling uit met de liefde. Daar stond ik dan, geen lief, geen studie, geen geld en geen baan. Ik woon bij mijn ouders in, zodat ik niet van honger hoef om te komen. Ik heb al van alles geprobeerd om werk te vinden of geld te lenen voor de voortzetting van mijn studie.'

'Die drie resterende jaren als cartograaf kun je die hier in Istanbul niet afmaken?'

'Nee, iedereen wil in de stad werken. Ze hebben me gezegd, dat ik daarvoor naar een provincieplaatsje ergens in Oost-Turkije gestuurd zal worden, wat voor mij zo iets als een vrijwillige verbanning zou betekenen. Terug naar Izmir is zelfs niet meer mogelijk, daar zit nu een ander. Ook afkopen is mogelijk, maar niet voor mij . . .'

'Hoe kom je nu uit deze impasse?'

'Ik zal tot het begin van het nieuwe universitaire jaar mijn uiterste best doen een beurs te krijgen of zo iets, anders ga ik toch maar die vijf jaar afmaken. Ik troost me dan maar met de gedachte dat ik in mijn verbanningsoord veel tijd heb om te lezen en voor zelfstudie, terwijl ik tegelijkertijd geld kan sparen, waarmee ik daarna dan een reisje naar Europa kan maken. Of er dan alsnog iets van een rechtenstudie zal komen betwijfel ik.'

Misschien geen vrolijk verhaal, maar met knapen als Yalçin, die nog in het eigen kunnen van hun vaderland geloven, is een welvarend Turkije op te bouwen. Er zijn er ginds al meer dan genoeg die zich, in verband met de trage gang van Turkije's economische ontwikkeling, in escapistische gedachten verliezen.

In een moderne snackbar aan de boulevard van Izmir helpt Dündar ons spontaan de prijslijst te vertalen. Hij trakteert zijn dochtertje op een ijsje. Dündar blijkt bijna 10 van zijn 32 levensjaren in Turkse krijgsdienst te hebben doorgebracht. Hij is sergeant en werkt op een NAVO-onderdeel, daarom spreekt ook hij Engels.

Werkloze Turken, wat moeten ze anders doen dan hangend tegen een balustrade over hun land kijken?

Ontmoeting in Konya

Gekleed in een op maat gesneden Amerikaans uniform beantwoordt hij onze vraag: 'De betaling in het leger is uitgesproken slecht, ik verdien bij voorbeeld veel te weinig om mijn vrouw en twee kinderen behoorlijk te kunnen onderhouden, mijn vrouw moet als naaister bij verdienen! Hoewel ik in mijn dienstjaren veel geleerd heb, heb ik toch ook het gevoel dat ik in die tijd mijn plicht tegenover Turkije ruimschoots gedaan heb. Over enige maanden loopt mijn dienstverband af, dan stap ik er uit, ik heb er genoeg van.' Ook hij wil natuurlijk naar het buitenland, als elektronicus denkt hij in Duitsland snel aan de slag te kunnen komen.

'Ik blijf alleen in dienst als ze me naar een NAVO-basis over zee sturen, behalve naar Griekenland, dat lijkt te veel op Turkije en bovendien zijn we niet zulke goede vrienden . . .'

Op onze geijkte vraag hoe hij denkt over de tegenwoordige toestand in zijn land en over de toekomst, geeft hij vrij gedecideerd antwoorden: 'Als ik zo dagelijks om me heen kijk zie ik zowel onder ongeschoolde arbeiders als onder intellectuelen veel werkloosheid. Eigenlijk behoor ik tot de geluksvogels. Dat deze toestand op korte termijn zal verbeteren lijkt me niet waarschijnlijk. Ik wil niet dat mijn kinderen als ze van school komen werkloos blijven en niet gewaardeerd worden. Daarom wil ik hier weg, daar heb ik na de afgelopen tien jaar volledig recht op.'

Iemand met geheel andere problemen is sgt. Bichneck. Hij staat te kijken naar een Amerikaanse baseballwedstrijd. Jonge schreeuwerige Yanks in groene en rode hemden doen bij een tropische hitte onwaarschijnlijk actief.

'Hoeveel Amerikanen wonen er hier eigenlijk in Izmir?'

'Vijf- à zesduizend, we hebben zo'n beetje ons eigen dorp hier, compleet met highschools, een ziekenhuis, een kerk, en natuurlijk sportclubs, we betalen zelfs in dollars.'

'Zit je hier vrijwillig of hebben ze je gestuurd?'

'Ik ben actief vlieger geweest, Guam, Korea, Japan, nu ben ik bureaupiloot. Aan mijn commandant in de States heb ik gevraagd of ik niet voor de NAVO uitgezonden kon worden. Dat kon, nu zit ik sinds twee maanden hier. Mijn gezin volgt over een paar weken.'

'Bevalt het je hier,' vragen we.

'Nee, eigenlijk niet erg,' hij wrijft wat pijnlijk over zijn voorhoofd, 'sorry, maar ik kan zo moeilijk denken vandaag, een kater. Je drinkt hier zo gemakkelijk te veel. Zie je die pitcher daar, dat is Morales, vannacht om 5 uur was-ie zo zat als een hond, kon geen poot meer verzetten. En nu, één van de besten van het veld, hoe krijgt-ie het voor mekaar, en dat in die hitte.'

'Wat is je voornaamste bezwaar tegen dit land?'

'Ik geloof de Turken zelf, ze zijn zo . . . hoe zal ik het zeggen . . . zo anders.'

'Waar zou je dan liever zitten?'

'Oh . . . meer naar het noorden, Duitsland, Scandinavië, waar ze wat menselijker zijn,' hij grinnikt.

Als hij ons vraagt wat we toch precies in dit barre land zoeken, laten we hem onze kaart van Turkije zien.

'Wat groot eigenlijk nog, en wat een stuk zee. Dat is nou de eerste keer dat ik een kaart van Turkije zie!'

Er werkt in Turkije gelukkig nog een ander soort Amerikanen. Een paar dagen later helpen Jerry en Shirley ons op het strand van Antalya uit Turkse geld- en taalmoeilijkheden. Twee jonge Amerikanen uit Chicago. Nu drie jaar getrouwd. Ze zijn hier aan de 'Turkse Rivièra' voor een paar dagen met vakantie, maar werken sinds acht maanden als leerkracht op een lyceum in Konya (260 km ten zuiden van Ankara).

'Het bevalt ons hier wel. Vooral nu we de taal een beetje onder de knie beginnen te krijgen en daardoor de contacten met de Turken wat gemakkelijker worden.'

'Maar het lijkt me toch wel een heel verschil met Chicago?'

'Ja natuurlijk, anders waren we hier nooit naar toe gekomen. Eerst wat aanpassen maar nu dat gebeurd is verbazen we ons over bijna niets meer in dit land. Ten eerste went alles en ten tweede zijn vele vreemde zaken bij een langer verblijf hier wat eenvoudiger te verklaren.

Ik heb bij voorbeeld gemerkt dat Turken heel goed logisch kunnen redeneren maar toch accepteren ze met hetzelfde gemak een andere, veel minder logische conclusie van hun chef, vader of een ander die op één of andere manier boven hen staat. Ik heb het wel eens als volgt uit proberen te drukken: In Turkije is het logisch dat iets wat logisch is niet als logisch wordt geaccepteerd. Maar misschien klets ik ook maar wat.'

'Hoe is het lesgeven hier?'

'Veel dankbaarder, de leerlingen gedragen zich fantastisch en zijn zeer leergierig. Dat is overigens het meest bemoedigende feit dat we hier tot nog toe ontdekt hebben. Zoals jullie ook al wel gemerkt zullen hebben is de algehele situatie in dit land op het ogenblik niet al te best. Ik heb wel eens het idee, dat de mensen de toch vrij veel voorkomende sociale onrechtvaardigheden te gemakkelijk accepteren als de wil van Allah.'

De enige persoon die we als een overtuigde optimist over de toekomst ontmoetten was de heer Büzük. Al twintig jaar getrouwd met een Engelse en wonend in een prachtig huis, met een fraai gezicht over de stad Ankara.

'Natuurlijk zijn er nog vele moeilijkheden op te lossen in Turkije. De malaise en de werkloosheid van het ogenblik zijn van tijdelijke aard en worden veroorzaakt door de politieke onrust die sinds de overname van de macht door het bewind van Gürsel twee jaar geleden nog is blijven bestaan. Maar ik heb het volste vertrouwen, dat deze moeilijkheden binnen zeer korte tijd zijn opgelost. We zullen dan weer een stabiele regering hebben, die borg staat voor hernieuwde economische expansie, zoals onder de tijd van onze grote leider Kemal Pasha Atatürk.'

PETER SCHUMACHER

Paniek

Het was schemerig in het bos. Nog niet zó donker dat je verschrikt achter je kijkt bij 't ritselen van een blad, maar de zon was bijna verdwenen. De zon, die overdag zo vertrouwenwekkend midden in de hemel staat, als een schijnbaar onbeweeglijk onderdeel van een vertrouwde omgeving, vertoonde zich eindelijk in z'n ware gedaante en was ineens zo snel onderweg naar de horizon, dat je bijna kon geloven dat de wereld echt draaide . . .

Toch was de omgeving (nog) niet huiveringwekkend. Aan de overkant van het meer lag — eigenlijk vlakbij — het dorp met z'n lichten, z'n winkels en mensen. Je kon de lichten wel zien aan de rand van het bos, maar er kwam geen geluid over het water. Hier aan deze kant was alles heel stil, op dat ritselende blad na.

Zij liep er alleen, kalm, na een zwempartij en wat geluier tussen de bomen. Dorp en bos waren haar vreemd, ze was er vanmiddag pas aangekomen, op doorreis naar huis. Het was allemaal wat laat geworden; niet alleen die dag, maar de hele vakantie. Eerst zou ze in juli gaan, midden in de zomer, maar ten slotte was het september geworden, nog op de rand van het hoogseizoen, maar de mensen gingen al naar huis en de 'Horecaf-bedrijven' hadden hun make-up, door de felle zon aangetast, hier en daar al wat verloren of afgewassen.

Het werd weer stil in de wereld, net als nu in het bos . . .

Eigenlijk was het er verwonderlijk schoon, haast onnatuurlijk voor een dergelijk ideaal bos aan een meer, vlak bij de bewoonde wereld. Nu ze erover nadacht had ze hier ook nog niemand gezien, de hele middag niet. Zolang 't licht is merk je dat niet zo, is 't eigenlijk voornamelijk, prettig Gods evenbeeld niet te dikwijls tegen te komen, maar 's avonds? . . . of 's nachts?? . . .

Ze liep iets sneller, maar nog steeds wat achteloos verder. Ze wist nu ook weer waarom ze het hier zo prettig had gevonden, het zag er zo onbewoond uit, alsof hier nooit iemand kwam. Kraakte daar een tak? . . . De zon was nu echt onder, en ze liep nog wat vlugger. Waarom zou hier eigenlijk nooit iemand komen, ze had ook nergens een bordje met 'verboden toegang' zien staan.

Was ze wel langs deze weg gekomen? Die boom daar, die had ze toch heen bepaald niet gezien. Wat gek dat hier nergens huizen stonden, hoewel, wat was dat voor een licht, nee . . . nu zag ze niets meer, of toch? . . . bewoog het?

'Ik hoop maar van niet, of, als 't beweegt, dan liever de andere kant uit! Kom, stel je niet zo aan, je bent heus wel eens eerder alleen in 't donker buiten geweest, en binnen een half uur ben je bij het hotel. Ja maar . . . Niets 'maar', doorlopen!'

Nu kraakte er echt iets achter haar, en om haar heen bewogen schimmige schaduwen die bij nadere inspectie — tot nog toe — allemaal bij bomen bleken te behoren.

De schijn van een achteloze wandeling had ze allang opgegeven. Dingen, waarover je bij helder daglicht, en liefst temidden van flink wat behoorlijk zelfbewuste medemensen zeer redelijk kunt praten, zien er voor de meeste mensen bij avond ineens veel minder overzichtelijk uit; en verdachte schaduwen in vreemde en snel verduisterende bossen behoorden wat haar betrof hier zeker toe.

'Was daar de grote weg? Nee, een nieuw bospad, nog smaller dan het vorige en helemaal verlaten, tenminste . . . nee, een uil vloog als een grote donkere schim ineens vlak voor haar langs . . .

Het is kinderachtig om te fluiten in het donker, hield zij zich krampachtig voor, en van hardlopen wordt je alleen nog maar opgewondener! 'Doe toch niet zo flauw.'

Het was nu tussen de bomen helemaal donker geworden, maar in de verte schemerde verlokkend een lichtere vlek. De weg? Ze kwam er dichterbij. Maar was dat de weg wel . . . Nee, mijn hemel, 't bewoog, kwam 't dichterbij?

Een zacht steunend geluid maakte een einde aan alle zorgvuldig bewaarde zelfbeheersing; ze liep niet meer, ze rende, struikelde, en rende in paniek weer verder, tot zij hijgend op de grote weg kwam. Nog een kwartier in geforceerd marstempo langs het pad, te midden van de nauw merkbare, maar toch wel zeer gewaardeerde tegenwoordigheid van talloze anonieme automobilisten, en ze plofte neer op haar hotelbed, dat ineens onnoemelijk gastvrij en vriendelijk aanvoelde!!

Ze bleef nog een week, maar, of 't nu kwam doordat het weer niet meer zo mooi was, in het bos kwam ze niet meer.

Niet veel mensen uit het dorp gingen trouwens die kant uit, maar dat kwam misschien omdat de vakantie eigenlijk voorbij was? Toen ze eens, schijnbaar terloops informeerde — in slecht Frans — of er daar in het bos iets wits huisde, een kudde schapen of iets dergelijks, haalde men onwillig de schouders op, maar haar uitspraak was nóóit zo best geweest.

KITTY v. d. HAGE-RENS

Dope

Zoekende naar een verklaring van dope-verschijnselen in de jazzwereld schreef ik in Ego over: 'De driftige kermis van de jazz met nachtclubs, slopende tournees langs plaatsen waarvan de musici de namen niet weten, de spanningen van de volledige inzet telkens weer.'

Bert Vuysje reageerde hierop in een volgend nummer: 'Van der Louw ziet dus als een der oorzaken een gebrek aan aardrijkskundige kennis onder de jazzmusici.'

Ik hoop dat het de belangstellende lezer is opgevallen dat deze zin op zijn minst een wat schrale vertaling is van hetgeen ik beweerde. Wat ik noemde als verschijnsel wordt bij Vuysje conclusie, wat ik zeg over 'de spanningen van de volledige inzet telkens weer' brengt hij in de loop van zijn verhaal helemaal niet meer ter sprake. Nu passen deze vereenvoudiging en onvolledigheid misschien wel in zijn betoog, gemeten naar maatstaven van eerlijkheid en sportiviteit is deze manier van discussiëren echter beslist onbevredigend.

Andere jazzscribenten beschuldigt hij ervan 'zich te hullen in vaagheden' wanneer het er om gaat de oorzaken aan te wijzen van het gebruik van verdovende middelen onder de jazzmusici. Hij zegt: de oorzaken liggen in het sociale vlak, het sloppenmilieu waarin de musicus is opgegroeid, in de discriminatie van de neger. Zijn oplossing: hef de sociale misstanden op en verbeter de Amerikaanse wetgeving. Dat zou de meest doelmatige bestrijding van dit grote kwaad zijn.

Er gebeuren in onze samenleving een aantal dingen, die ik in dit bestek maar heel summier kan aanduiden. Juist de toegenomen welvaart heeft voor bepaalde groepen de mogelijkheid geschapen te experimenteren met nieuwe genotsmiddelen. De dope wordt daarmee meer een ziekte van de welvaart dan van de armoe. Dieper gravende naar de oorzaken zou ik kunnen spreken over 'de vereenzaming van de moderne mens', zijn noodlotsfilosofie, zijn pessimistische visie op de gecompliceerde harde maatschappij en wat er nog meer aan open deuren valt in te trappen.

Ook mijn verhaal is niet volledig. Er zouden nog andere oorzaken aan te wijzen zijn: de rebellerende houding tegen de samenleving, de invloed van de moderne literatuur, het meedoen aan datgeen wat mode is enz. Misschien valt hierover in Ego later nog iets meer te zeggen.

Waar het me nu om gaat is een wat realistischer voorstelling te geven dan Vuysje deed. Ik wou dat ik hem kon volgen in zijn optimistische visie dat maatschappelijke verbeteringen en wetgevende arbeid een oplossing zullen brengen. Ik moet vrezen dat de toekomst een ander beeld in petto heeft.

ANDRÉ VAN DER LOUW

ego